

ИҚТИСОДИЁТДА СОЛИҚ ЮКИ ТУШУНЧАСИНИНГ МАЗМУН МОҲИЯТИ

Тўраев Ш.Ш.

Давлат бошқарув академияси

Аннотация: Мақолада солиқ юки кўрсаткичининг мазмун-моҳияти, иқтисодиётда уни белгилаш муаммолари, солиқ юкининг оптимал даражасини аниқлаш бўйича маҳаллий ва хорижий олимларнинг қаршлари назарий-амалий жиҳатдан ўрганилган ҳамда илмий ҳулоса ва таклифлар шакллантирилган.

Калит сўзлар: солиқ юки, оптимал солиқ юки, солиқ ставкалари, солиқ мажбурияти, солиқ муносабатлари.

CONTENTS OF THE CONCEPT OF TAX BURDEN IN THE ECONOMY

To'raev Sh.Sh.

Academy of Public Administration

Abstract. The article provides a theoretical and practical study of the content of the tax burden, the problems of its determination in the economy, the views of domestic and foreign scientists on determining the optimal level of the tax burden, and also formulates scientific conclusions and recommendations.

Keywords: tax burden, optimal tax burden, tax rates, tax liabilities, tax relations.

1. Кириш.

Иқтисодиётда солиқ юки тушунчасининг ғоявий мазмуни ҳақида сўз юритишга тўғри келганида шу нарсани эътироф этишимиз лозимки, бу илмий тушунчанинг турли хилдаги таърифи, шунингдек, миқдор кўрсаткичлари асосида ифодалашга нисбатан турли хил ёндашувлар мавжуд. Солиқ юкининг турли хил жиҳатларига алоқадор масалаларнинг назарий ҳамда амалий ечимини излашга иқтисодчи олимлар ҳам катта ҳисса қўшишган. Солиқ юкининг оптимал ҳажмини аниқлаш ҳамда солиқ юкининг иқтисодий жараёнларга кўрсатадиган таъсирини ўрганиш борасида кўп илмий тадқиқотлар олиб борилган.

2. Адабиётлар шарҳи.

Солиқ юки ҳамда унинг иқтисодий тизимга кўрсатадиган босимининг миқдорий жиҳатларини илмий таҳлил қилган илк тадқиқотчилардан бири Ф.Юсти солиқ юки тушунчасининг макродаражадаги иқтисодий мазмунини шундай таърифлайди: "солиқ юки бу давлат бюджети билан миллий даромад ўртасидаги ўзига хос нисбат ифодасидир" (Пансков, 2005).

Брауэрнинг фикрича, солиққа тортиш оғирлиги моҳият-мазмунига кўра "давлат томонидан жамият аъзолари ҳамда хўжалик юритувчи субъектлар зиммасига юкланадиган ўзига хос оғирлик бўлиб, бу юкламанинг амал қилиш хусусияти бир томондан, юридик ёки жисмоний шахсга юклатилган оғирлик билан солиқ тўловчининг тўловга лаёқатлилиги ўртасидаги муносабат сифатида, иккинчи томондан эса, давлат томонидан ишлаб чиқаришга юклатиладиган солиқ мажбурияти билан ишлаб чиқаришнинг ўз зиммасидаги мажбуриятни кўтара олиш (бошқа субъект ёки объектга ўткази олиш, гарчи бу солиқ ишлаб чиқариш сарф-харажатларининг таркибий элементларидан бири бўлса) хусусияти билан характерланади" (Вылкова, Романовский, 2004).

Давлат бюджети билан миллий даромадларнинг солиштирма ҳажми ўртасидаги ўзаро нисбат масалаларига бағишланган илмий изланишларни умумлаштириб ўрганиб

чиққан Вагнер қуйидагича хулоса чиқаради: “давлат тизими томонидан фуқаролар ва хўжалик юритувчи субъектларга тақдим этиладиган алоҳида турдаги хизматлари иқтисодий жиҳатдан қанчалик қимматли бўлса, бу хизматлар пировардида ишлаб чиқариш кучларининг ривожланишига қанчалик қулайлик яратиб берса, абсолют даражадаги эркин миллий даромад қиймати, яъни, жамият аъзоларининг энг муҳим ҳаётий эҳтиёжлари қондирилганидан кейин қоладиган соф даромад ҳажми қанчалик катта бўлса, ва ниҳоят, давлат ихтиёрида қоладиган соф даромаднинг асосий қисми ундириладиган солиқлар ҳисобидан эмас, балки давлат тасарруфидаги корхоналарнинг хўжалик фаолияти эвазига олинган бўлса, давлат томонидан сарфланиши мумкин бўлган абсолют нисбатдаги пул маблағларининг ҳажми шунчалик катта бўлади” (Пушкарёва, 1996).

XX асрнинг бошларида Кун (1913) шундай фикрни илгари суради: “ҳар қандай солиқнинг молиявий самараси қуйидаги икки хил омилнинг таъсири билан белгиланади: биринчидан, солиқ бирлигининг умумий солиқларга нисбатан белгиланадиган ҳажми билан, иккинчидан, солиқ тўловчи субъектларнинг умумий сони билан”.

Шунингдек, Витте муҳокама қилинаётган масалалар юзасидан ўз фикр-мулоҳазаларини билдирар экан, шундай деб таъкидлайди: “давлат тизими ўзининг ижтимоий мавқеига ва унинг зиммасига юклатиладиган функционал вазифаларнинг хусусиятига кўра хусусий шахслар мол-мулкнинг бир қисмини турли хилдаги мажбурий тўловларни жорий этиш йўли билан эгасидан бегоналаштириб ўзлаштириб олиш ҳуқуқидан фойдаланишга ҳақли бўлар экан, ўзининг солиқ сиёсатини юргизиш давомида этика ва иқтисодиёт доирасида қарор топган муайян устувор принципларга таяниши лозим, акс ҳолда адолат тантанаси сўниб, давлатчиликнинг асл мазмун-моҳияти зил кетиб қолади” (Пушкарёва, 2004). Давлат солиқларни жорий этиш ҳуқуқидан жуда оқилона ва эҳтиёткорлик билан фойдаланиши лозим, акс ҳолда ҳаддан ортиқ даражадаги солиқ юки пировардида иқтисодиётнинг ривожланишини тўхтатиб қўйиши, аҳолининг эса қашшоқланиб қолишига олиб келиши мумкин.

Тургенев (1937) фикрига қараганда, солиқ мажбурияти одилона ва рационал бўлишлиги учун нима қилиниши ҳақида фикр-мулоҳаза юритар экан шундай дейди: “давлат мажбурий тўловларни шундай миқдорларда олиши лозимки, солиқ тарзида ундирилган маблағлар чинакам давлат эҳтиёжлари учун етарлича бўлсин, аммо ўлпон солиш ҳуқуқидан меъёридан ортиқ даражада фойдаланиш халқнинг турмуш даражасига зиён етказиб қўяди”.

Гензель ва бошқалар (1928) солиқ мажбурияти оғирлигининг асосини ташкил этувчи иккита муҳим элементни ифодалаб шундай фикр билдиради: “бир томондан бу бевосита солиқ юки бўлса, иккинчи томондан, солиқ юки туфайли халқ хўжалиги тизимида кузатиладиган кучли босим таъсири оқибатидир”. Бу ўринда Шмелев солиқ юки ҳақида гапирганида “давлат томонидан жамият аъзоларининг зиммасига юклатиладиган солиқ тўлаш мажбуриятини”, солиқ юкининг оғирлиги ҳақида гапирганда эса, “солиққа тортилиш оқибатида алоҳида олинган хўжалик бирлиги ва бутун халқ хўжалиги тизими кўриши мумкин бўладиган зиён”ни назарда тутди (Пушкарёва, 2004).

Солиқ муносабатларига бағишланган замонавий адабиётларда “солиқ юки”, “солиқ босими”, “солиқ оғирлиги” каби бир қанча тушунчалар қўлланилганининг гувоҳи бўламиз. Муаллифлар юқорида айтиб ўтилган тушунчаларнинг маъно-мазмунини турлича талқин қилади.

Барулин (2006) умумназарий жиҳатдан солиқ юки муаммосини таҳлил қилар экан, шундай деб ёзади “солиқ юкининг мазмун-моҳиятини очишга интилар эканмиз шуни эътироф этишимиз лозимки, мазкур иқтисодий (молиявий) тушунча давлат томонидан кўрсатиладиган хизматларнинг нархини белгилаш негизида шаклланадиган алоҳида пул муносабатлари бўлиб, бу муносабатлар давомида жамиятда яратиладиган қўшимча қийматнинг маълум қисми мажбурий тўловлар сифатида давлат фойдасига ўтказилади”. Солиқ юкининг характерли хусусияти шундаки, деб давом эттиради ўз фикрини олим “у нисбий равишда жамиятда ишлаб чиқарилган (яратилган) ижтимоий маҳсулот умумий қийматининг жараён иштирокчилари ўртасида тақсимланиши юз берганидан сўнг амалдаги солиқ механизмлари воситасида яна бир бора қайта тақсимланиши туфайли ушбу қийматнинг маълум қисми давлат фойдасига ўтишини ифодалайди”. Миллий иқтисодиёт даражасида ҳисоблаб чиқиладиган солиқ юкининг ҳажмини аниқлаш учун

Барулин (2006) анъанавий услубдан фойдаланишни, яъни ялпи ички маҳсулотнинг умумий қийматида амалдаги солиқ тўловларининг улушини аниқлаш кераклигини уқтиради.

Шунингдек, Алиев, Абдулгалимов (2002), Литвин (1998), Пансковларнинг (2004) таъриф беришича, солиқ юки деган тушунча маъно-мазмунига кўра “муайян даврда юритилган хўжалик фаолияти мобайнида солиқ тўловчилар томонидан тўланадиган мажбурий тўловларининг умумий қийматини ифодалайди”. Микродаражадаги иқтисодий таҳлил доирасида тадқиқотчилар корхоналар, иқтисодиёт тармоқлари, шунингдек, мамлакат аҳолиси (алоҳида олинган ижтимоий гуруҳлар, оилалар, ишчилар ва ҳоказо) миқёсларида солиқ юкининг таъсир самарасини ўрганишган.

Юқорида айтиб ўтилганидек, микродаражадаги иқтисодий таҳлил доирасида кўпроқ солиқ юкини жамиятнинг турли хил ижтимоий гуруҳлари, иқтисодиёт тармоқлари, айрим корхоналар ўртасида қандай тақсимланиши билан боғлиқ масалалар ўрганилади. Бундай хилдаги илмий изланишларни амалга ошириш давомида изланувчилар учун илмий адабиётларда солиқ юкининг қуйида келтириладиган алоҳида хусусий кўрсаткичларига эътибор бериш тавсия этилади:

- солиқ тўловчи субъект даромадларининг умумий қийматидан умумий тўланадиган барча турдаги солиқлар қиймати айирмасига (Алиев, Абдулгалимов, 2016);

- солиқ тўловчи субъект томонидан давлат фойдасига тўланиши лозим бўлган барча турдаги солиқ ва бошқа хилдаги мажбурий тўловлар суммасини реализация ҳажми нисбатига (Сабанти, 2001);

- муайян молиявий даврдаги қўшилган қиймат ҳажмида корхона томонидан давлат бюджетига тўланган барча солиқ тўловларининг умумий нисбатига (Пансков, 2005);

- солиқ элементларини шакллантириш борасида амалда бўлган солиқ қонунчилиги талабларини ҳисобга олиб, барча солиқ тўловларининг даромад кўрсаткичи ёрдамида баҳоланиб ифодаланган умумий улушини англатувчи нисбий кўрсаткичга. Солиққа тортиш принципининг оғирлиги пировардида нафақат солиқ юкини, балки унинг ҳажмини белгилаш жараёнларига билвосита таъсир кўрсатувчи бир қатор омилларни ҳам эътиборга олиш имкониятини беради (Вылкова, Романовский, 2004).

- айрим ҳолда олинган бирор-бир солиқ тури, солиқлар гуруҳи суммасининг солиқ тўланадиган манбаига нисбатан муносабатига.

Замонавий адабиётларда солиқ юки тушунчасининг мазмуни турлича талқин қилинганининг гувоҳи бўламиз. “Макмилланнинг замонавий иқтисодий назарияга оид луғати”да (2003) солиқ юки тушунчасининг (tax burden) мазмун-моҳиятига шундай таъриф берилади “солиқ юки деганда, даромаднинг муайян қисми сифатида ҳисоблаб чиқиладиган солиқнинг ўртача тўлиқ суммаси назарда тутилади. Бу ўринда миллий даромад, яъни ҳеч қандай солиқ имтиёзлари берилмайдиган даромад тури ҳақида, сўз кетмоқда. Компанияларнинг даромадларини солиққа тортиш масаласи ҳақида сўз кетганида, эффектив солиқ ставкасини иқтисодий фаолият юритиш натижасида олинадиган даромад (тушум)нинг таркибидаги, капитал ва жорий даврдаги сарф-харажатларни айириб ташлагандан кейин ҳисобга олиниши лозим бўладиган, солиқ тўловларининг улушини тушуниш жуда фойдали бўлади”. Юқорида таърифи келтирилган илмий тушунча мазмунининг аниқлаштирилган талқини Пансков (2003) томонидан берилади. Олим бу ҳақида шундай деб ёзади: “иқтисодий тизим зиммасига тушадиган солиқ юки одатда мамлакат миқёсида жорий қилинган барча турдаги солиқ тушумларининг жамиятда яратилган ЯИМ қийматига нисбатини ифодалайдиган кўрсаткичдир. Ушбу кўрсаткичнинг иқтисодий моҳиятини мамлакатда жорий йил давомида яратилган ялпи ички маҳсулотнинг амалдаги солиқлар ёрдамида қайта тақсимланган қиймат ифодаси сифатида идрок этиш керак”.

«Молия-кредит энциклопедик луғати»да солиқ юки сифат кўрсаткичи асосидаги талқини берилади: “солиқ юки - муайян мамлакатнинг солиқ тизими алоҳида олинган солиқ тўловчи ёки бутун халқ хўжалигининг ҳолатига кўрсатадиган, айтилишида ушбу жараённинг сифат кўрсаткичлари (барча турдаги солиқларнинг умумий суммаси, ушбу миқдор кўрсаткичининг ЯИМ ёхуд алоҳида тоифадаги солиқ тўловчиларнинг даромадлари таркибидаги солиштирма оғирлиги) ёрдамида баҳоланиши мумкин бўладиган таъсир самарасини характерловчи умумлаштирилган кўрсаткичдир” (Грязновой, 2003).

С.Барулин, Л.Якобсонлар солиқ юки мавзусини “давлат томонидан тақдим этилаётган турли хилдаги хизматлар учун ундириладиган тўловлар” сифатида ривожлантиришади. Уларнинг таъкидлашича, “солиқ юки - давлат томонидан тақдим этиладиган хизматларнинг қийматини белгилаб берувчи алоҳида меъёрий чора бўлиб, моҳият негизига кўра у, давлат томонидан жамият аъзоларига тақдим этилаётган хизматлар учун монопол тарзда белгиланадиган нархларнинг нисбий шаклдаги ифодасидир” (Якобсон, 2000).

Черник (2002) солиқ юки тушунчасининг кенгайтирилган тавсифини берар экан, шундай деб ёзади: “солиқ юки тушунчаси амалдаги солиқларнинг жамият ва давлат ҳаётида ўйнайдиган алоҳида ролини характерлаб берувчи максимал даражада умумлаштирилган кўрсаткичидир; солиқ юки ижтимоий ишлаб чиқариш ва миллий даромадларнинг умумий ҳажмидаги мажбурий тўловлар улушини характерловчи кўрсаткич бўлиб, у амалда ривожлантириладиган бозор иқтисодиёти моделининг функционал фаолияти ҳосиласи саналади”.

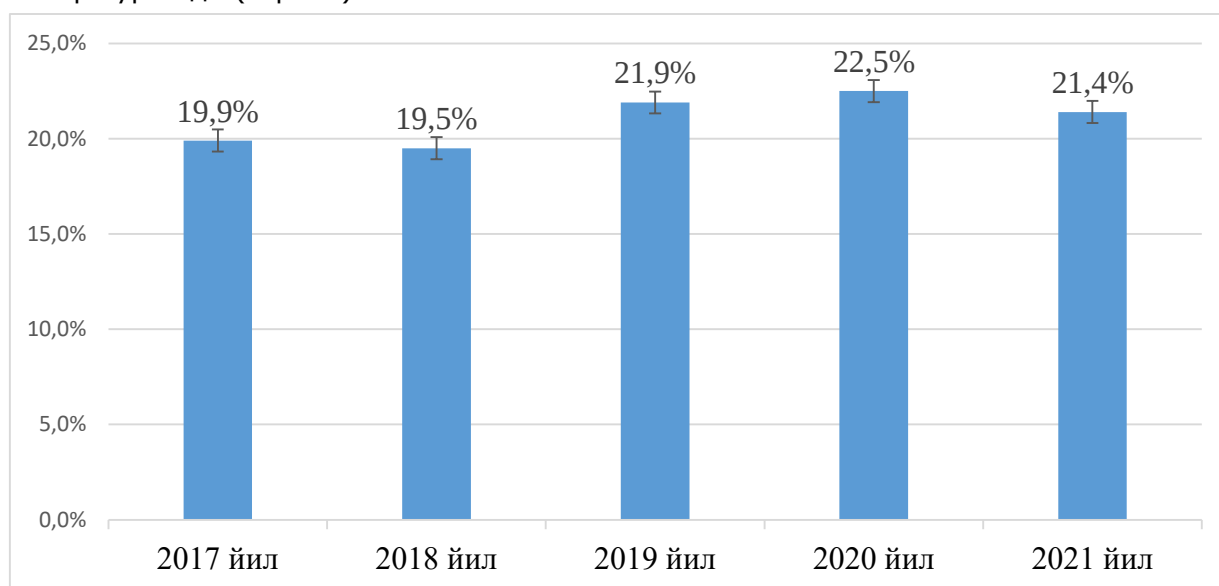
Оспанов (1997) ҳам солиқ юки тушунчасига шунга ўхшаш мазмунда таъриф беради. Олим бу хусусидаги фикр-мулоҳазаларини шундай ифодалайди: “умумлаштирилган солиқ юки - жамиятда амалга оширилаётган солиқ ислохотларининг стратегик мақсадларини ҳамда ижтимоий-иқтисодий йўналишини акс эттирувчи муҳим характеристик кўрсаткичлардан бири бўлиб, пировардида у мазкур ислохотлар солиқ муносабатларининг барча иштирокчилари учун қай даражада мақбуллигини ифодалашга хизмат қилади”.

3. Тадқиқот методологияси.

Мазкур мақолада таҳлилнинг анализ ва синтез, индукция ва дедукция каби анъанавий усулларидадан фойдаланилди. Хорижий мамлакатларнинг иқтисодчи олимлари ва тадқиқотчиларининг солиқ юкига оид фикр ва мулоҳазалари илмий-амалий жиҳатдан таҳлил қилинди ва натижалари асосида хулосалар шакллантирилган.

4. Таҳлил ва натижалар муҳокамаси.

Бюджет-солиқ сиёсатининг пировард натижаси ва баҳосини амалдаги солиқ юки кўрсаткичи ўзида мужассам этади. Солиқ юки мамлакатда олиб борилаётган солиқ сиёсатининг натижавий кўрсаткичи бўлиб, иқтисодиётда муҳим ўрин эгаллайди. Солиққа тортиш тизимини такомиллаштириш, солиқ ставкаларини пасайтириш ва солиқдан имтиёзлар бериш ҳамда ишлаб чиқаришнинг ўсиши натижасида солиқ юки даражаси мамлакатимизда анча пасайди. Бу эса ЯИМнинг ҳажми ўсишига бевосита таъсир кўрсатди (1-расм).

* Бу ерда давлатнинг мақсадли жамғармалари ҳисобга олинмаган.

1-расм. Солиқ юкининг динамикаси, ЯИМга нисбатан фоизда¹

¹ Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги маълумотлари асосида муаллиф ҳисоб-китоби

Маълумки, амалдаги солиқ юки макроиктисодий даражада давлат бюджети даромадларининг ЯИМга нисбати орқали аниқланади. Бу усул жаҳоннинг кўпгина мамлакатларида кенг қўлланилиб, амалдаги солиқ юки даражасини баҳолаш учун асос бўлиб хизмат қилади. Мазкур кўрсаткич 2020 йил 1 январ ҳолатига 22,5 фоизни ташкил этди.

2018 йилда макроиктисодий даражадаги солиқ юки мамлакатимизда 19,5 фоизни ташкил этган бўлса, 2019 йилда 21,9 фоизни ёки 2020 йилда 22,5 фоизни ташкил этди. Кўриб турганимиздек, солиқ юки даражаси, 2020 йилда 2019 йилга нисбатан 0,6 фоизли пунктга ошганини кўришимиз мумкин. Буни ўз навбатида асосий солиқ ставкаларининг камайтирилиши натижасида солиқ тўловчилар сонининг ошганлиги билан изоҳлашимиз мумкин.

Таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, қўшилган қиймат солиғи бўйича солиқ тўловчилар сони 2018 йилда 6796 тани ташкил этган бўлса, 2020 йилда 113477 тани ташкил этган ёки таҳлил қилинаётган даврда 106681 тага кўпайганини кўришимиз мумкин. Шунингдек, юридик шахслардан олинadиган ер солиғи солиқ тўловчилар сони 2018 йилда 12887 тани ташкил этган бўлса, 2020 йилда 155023 тани ташкил этган ёки таҳлил қилинаётган даврда 142136 тага кўпайган.

Статистик таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, асосий солиқ турлари бўйича солиқ тўловчилар сони 2016 йилда 189 009 тани ташкил этган бўлса, 2020 йилда 899 228 тани ташкил этган. Ёки таҳлил қилинаётган даврда солиқ тўловчилар сони 710 219 тага кўпайган. Бу ўз навбатида солиқ тушумларини ошишига ижобий таъсир кўрсатган.

Шунингдек, иқтисодиётга солиқ юкининг таъсирини кенгроқ баҳолаш учун давлатнинг мақсадли жамғармалари билан биргаликда, яъни консолидациялашган бюджет даромадларининг ЯИМдаги улушини таҳлил қилиш лозим. Бу солиқ ва бошқа мажбурий тўловларнинг иқтисодиётга қандай таъсир кўрсатаётганини аниқлаш имконини беради.

2018 йилда солиқ юки даражаси давлатнинг мақсадли жамғармалари билан биргаликда 26,3 фоизни ташкил этган бўлса, 2019 йилда 26,7 фоизни ташкил этган, 2020 йилда 26,0 фоизни ташкил этди. Ривожланган давлатларда бу кўринишдаги солиқ юки даражаси ўртача 45-50 фоизлар атрофида тебранади.

5. Хулоса ва таклифлар.

Тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки, келтирилган таърифларда солиқ юки тушунчасининг миқдор кўрсаткичлари ёрдамида аниқланadиган тавсифларига нисбатан берилadиган таърифи деярли бир хил бўлса ҳамки, сифат кўрсаткичлари ёрдамида аниқланadиган тавсифларига нисбатан берилadиган таърифда уйғунлик йўқ. Бизнинг назаримизда, бу муаммони ҳал этиш учун солиқ юки тушунчасининг мазмун-моҳиятини турли қарашлар асосида ҳал этишга уриниб кўрса бўлади. Ушбу тамойилига мувофиқ солиқ муносабатларининг фискал ҳамда маълум турдаги ижтимоий муносабатларни тартибга солувчи функциялари кўриб чиқилади. Солиқ юкининг фискал жиҳати хусусий секторнинг молиявий ресурсларини жамият манфаатлари йўлида марказлаштиришга хизмат қилишида, алоҳида ижтимоий муносабатларни тартибга солувчи жиҳати эса солиқ механизми орқали такрор ишлаб чиқариш жараёнларига билвосита таъсир кўрсата олишида намоён бўлади. Иқтисодий муносабатларнинг тадрижий тараққиёти давомида солиқ юкининг мазмун-моҳияти ҳақидаги илмий тасаввурлар аста-секин ўзгариб бори. Ҳозирги пайтда солиқ юки хўжалик юритувчи субъектларнинг иқтисодий соҳадаги эркинлигини қисман чегаралаб турадиган омил, давлат сектори томонидан тақдим этиладиган ижтимоий хизматларнинг ўзига хос қатъий белгиланган "баҳоси" сифатида идрок этиладиган бўлган.

Солиқ муносабатларининг алоҳида эътиборга лойиқ хусусияти шундаки, солиқ тўловчилар зиммасига юкланган тўлов мажбуриятларини бажариши шарт бўлиб, бу мажбуриятнинг бажарилиши давомида давлат томонидан солиқ тўловчига бажарилган мажбуриятнинг қийматига тенг, унга эквивалент бўладиган даражада ҳеч қандай моддий ёки номоддий нарса қайтарилмайди. Шу боисдан ҳам солиқ мажбуриятининг функционал жиҳатдан амал қилиши объектив жиҳатдан бир қатор зиддиятлар билан боғлиқ бўлади. Бу хилдаги зиддиятларнинг мазмун-моҳияти солиқ тўловчи субъектларнинг зиммасига солиқ юкининг юкланиши ҳамда ушбу юкнинг нисбий қиймати катталиги билан белгиланади. Ушбу муносабат билан шу нарсани эътироф этмоқчимизки, солиқ юки ҳажмининг оптимал белгиланиши, унинг шаклланишига

таъсир кўрсатувчи асосий омилларни ва солиқ юкини оптималлаштириш йўллари аниқлаб олиниши охир оқибатда давлат билан солиқ тўловчилар манфаатларининг уйғунлаштирилиши учун замин тайёрлаши мумкин.

Умуман олганда, мамлакатда солиқлар ва тўловларнинг ставкалари пасайтирилиши ва уларни ундириш механизмларини такомиллаштириш амалдаги солиқ юкининг камайишига ва бюджетга тўловларнинг вақтида келиб тушишига ижобий таъсир кўрсатмоқда. Шуниси эътиборлики, таҳлил қилинаётган даврларда солиқ ставкаларининг бир неча фоизга камайиши ушбу солиқ турлари бўйича бюджетга тушумни камайтирмади. Аксинча, солиқ тушумлари абсолют миқдорда ошиши кузатилмоқда. Бу солиқ юкининг пасайиши билан иқтисодиётнинг барқарор ривожланаётганлигидан дарак беради.

Адабиётлар/Литература/Reference:

Алиев Б.Х., Абдулгалимов А.М. (2002) Теоретические основы налогообложения / Под ред. А.З.Дадашева. – Издательство «Лань»;; Литвин М.И. (1998) Налоговая нагрузка и экономические интересы предприятия // Финансы. №5. с. -29 – 31; Пансков В.Г. (2004) Показатели налогового бремени: проблемы определения и роль в налоговой системе // Налоговая политика и практика. №9. с. 10 / Aliev B.Kh., Abdulgalimov A.M. (2002) Theoretical Foundations of Taxation / Ed. A.Z.Dadasheva. - Publishing house "Lan"; Litvin M.I. (1998) Tax burden and economic interests of the enterprise // Finance. No. 5. with. -29 - 31; Panskov V.G. (2004) Indicators of the tax burden: problems of definition and role in the tax system // Tax policy and practice. No. 9. page 10.

Алиев Б.Х., Абдулгалимов А.М. (2016) Указанное сочинение. С. 137 / Aliev B.Kh., Abdulgalimov A.M. (2016) The specified essay. P. 137.

Барулин С.В. (2006) Теория и история налогообложения: учебное пособие. – М.: Экономист. с. 32 / Barulin S.V. (2006) Theory and history of taxation: textbook. - М.: Economist. p-32

Вылкова Е.С., Романовский М.В. (2004) Налоговое планирование. – СПб., Питер, 476 с / Vylkova E.S., Romanovsky M.V. (2004) Tax planning. - SPb., Peter, 476 p.

Гензель П.П., Микеладзе П.В., Строгий В.Н., Шмелев К.Ф. (1928) Налоговое бремя в СССР и иностранных государствах (очерки по теории и методологии вопроса). Составители М.: Финансовое издательство НКФ СССР. с. – 16 – 17 / Hansel P.P., Mikeladze P.V., Strogiiy V.N., Shmelev K.F. (1928) Tax burden in the USSR and foreign states (essays on the theory and methodology of the issue). Compiled by М.: Financial Publishing House of the NKF USSR. with. p. 16 - 17

Грязновой А.Г. (2003) Финансово-кредитный энциклопедический словарь / Под ред. М.: Финансы и статистика. 2003. с. 609 / Gryaznova A.G. (2003) Financial and credit encyclopedic dictionary / Ed. М.: Finance and statistics. 2003. p. 609

Кун Е. (1913) Опыт сравнительного исследования налогового бремени в России и других главнейших странах Европы. СПб.: Типография Редакции периодических изданий Мин.Финансов. с. 5 / Kuhn E. (1913) The experience of a comparative study of the tax burden in Russia and other major European countries. SPb.: Printing house of the edition of periodicals of the Ministry of Finance. p. 5

Оспанов М.Т. (1997) Налоговая реформа и гармонизация налоговых отношений. СПб. Стр. 212 / Ospanov M.T. (1997) Tax Reform and Harmonization of Tax Relations. SPb. P. 212

Пансков В.Г. (2003) Налоги и налоговая система Российской Федерации. Учебник. – М.: Финансы и статистика. Стр. 95 – 96 / Panskov V.G. (2003) Taxes and Tax System of the Russian Federation. Textbook. - М.: Finance and statistics. P. 95 - 96

Пансков В.Г. (2005) Налоги и налоговая система Российской Федерации. М.: Финансы и статистика. с.- 93. / Panskov V.G. (2005) Taxes and tax system of the Russian Federation. Moscow: Finance and Statistics. p. - 93.

Пушкарёва В.М. (1996) История финансовой мысли и политики налогов: Учебное пособие. М.: ИНФРА. М. с.184 / Pushkareva V.M. (1996) History of Financial Thought and Tax Policy: A Study Guide. М.: INFRA. М. p.184

Пушкарёва В.М. (2004) Вклад русских финансистов в решение проблемы исчисления тяжести налогообложения // Финансы. №3. – с. 68-69 / Pushkareva V.M. (2004) The contribution of Russian financiers to solving the problem of calculating the severity of taxation // Finance. No. 3. - pp. 68-69

Тургенев Н.И. (1937) Опыт теории налогов. М., с. 13 / Turgenev N.I. (1937) Experience of the theory of taxes. M., p. 13

Сабанти Б.М. (2001) Финансовые аспекты экономики России / Под ред. Сборник научных трудов. Выпуск 1. – СПб. Издательство СПбГУЭФ. с. – 120 / Sabanti B.M. (2001) Financial aspects of the Russian economy / Ed. Collection of scientific papers. Issue 1. - SPb. Publishing house SPbGUEF. p. - 120

Словарь современной экономической теории Макмиллана. (2003) М.: ИНФРА – М. 2003. с. 35 / Macmillan's Dictionary of Modern Economic Theory. (2003) M.: INFRA - M. 2003. p. 35

Якобсон Л.И. (2000) Государственный сектор экономики. Экономическая теория и политика. – М.: ВШЭ МГУ. с. – 205 / Yakobson L.I. (2000) Public sector of the economy. Economic theory and politics. - M.: HSE MSU. p. - 205

Черник Д.Г. (2002) Основы налоговой системы. – М.: ЮНИТИ. с. 445 / Chernik D.G. (2002) Fundamentals of the tax system. - M.: UNITY. p. 445